

Nobelpriset var inte det första priset av Nobel

De ryska arkiv som nu öppnats visar att familjen Nobel skänkte stora summor till forskning och utbildning. När Alfred instiftade sitt Nobelpris följde han helt enkelt en gammal familjetradition.

Av **BENGT JANGFELDT**

Nobelpriset har kommit att rikta allmänhetens uppmärksamhet mot donatorn Alfred Nobel och hans livsöde, och det med rätta. Men man får därför inte glömma att Alfred Nobels förmögenhet till stor del var ett resultat av familjens verksamhet i Ryssland inom verkstadsindustri och oljetutvinning. De ryska arkiv som nu öppnats visar att familjen Nobel också ägnade sig åt en omfattande välgörenhetsverksamhet och skänkte stora summor till forskning och utbildning; Alfred Nobels donation var långt ifrån den första i familjens historia.

Grundaren av det nobelska industriimperiet var uppfinnarsnillet Immanuel Nobel, som jagad av fordringsägare 1838 flyttade till S:t Petersburg. Där startade han en mindre mekanisk verkstad, som emellertid snart gick i likvidation. År 1842 drog han igång en ny verkstad och hämtade samma år över familjen från Sverige.

Fabriken tillverkade ångmaskiner och ånghammare, men Immanuel Nobels rastlösa intellekt rörde sig i explosivare banor än så: han experimenterade med sprängämnen och minor och uppfann en undervattensmina som den ryska marinen fick upp ögonen för. Krimkriget 1853–56 innebar ett stort uppsving för verksamheten och fabriken växte snabbt. Efter kriget upphörde emellertid de statliga beställning-

arna, något som underminerade hela rörelsen och gjorde Immanuel djupt besviken. "Om regeringen enligt skriftliga och tryckta förklaringar höll mitt på dess löften uppbyggda etablissemang med arbete, så var min ställning god", skrev han. "Varom icke, så ägde jag ingenting, ty allt var instuckt uti denna stora anläggning." Han tvingades snart åter i konkurs och återvände 1859 till Sverige.

Immanuel Nobel dog 1872, men sönerna Ludvig och Robert, som stannat kvar i Petersburg, drev verksamheten vidare. Den yngste brodern, Alfred, blev också kvar i Petersburg där han på 1860-talet genomförde sina första lyckade experiment med nitroglycerin. År 1863 återvände han på faderns uppmaning till hemlandet.

DEN MEKANISKA VERKSTADEN var grundbulten i Nobelarnas verksamhet i Ryssland. Den som efter faderns hemresa svarade för kontinuiteten i verksamheten var mellan-sonen Ludvig (1831–1888), som under de närmaste trettio åren utvecklade fabriken till en av Rysslands största verkstadsindustrier, Maskinfabriken Ludvig Nobel. Intressant nog var det också i Ludvigs fall beställningar från krigsindustrin som fick fart på affärerna och lade grunden till den vidare expansionen, inte minst i Kaukasus.

Nästa viktiga utvecklingsfas var nämligen naftaproduktionen i Baku vid Kaspiska havet. Robert Nobel hade gripits av den "naftafeber" som hemsökte dessa trakter och lyckades få Ludvig att finansiera sina affärsidéer. År 1876 reste Ludvig själv dit ner och inom tre månader var riktlinjerna skisserade för hur ett naftablag i stor skala skulle organiseras. Inom ett decennium hade bröderna Nobel byggt upp den ryska oljeindustrin: man anlade laboratorier, anställde geologer och byggde världens första tank-

fartyg i Motala. För att finansiera det storslagna projektet grundades 1879 ett aktiebolag, "Naftablaget Bröderna Nobel".

Oljeutvinningen i Baku bidrog också till en expansion av verksamheten vid maskinfabriken i Petersburg. Att elda naftablagets tankfartyg med importerad kol var oekonomiskt, och man började därför arbeta på att utveckla en dieselmotor. Dieseltillverkningen kom med tiden att utgöra en viktig del av produktionen vid maskinfabriken (som efter revolutionen för övrigt döptes om till "Sovjetisk Diesel"). Fabriken ledande dieselspecialist var ingenjör Anton Carlsund, far till konstnären Otto G, som föddes och tillbringade sina första tio år i Petersburg.

När Ludvig Nobel dog 1888, övertogs verksamheten av sonen Emanuel (1859–1932), som väl inte ägde tidigare Nobelgenerationers uppfinnartalang men som kompenserade detta med en betydande administrativ och finansiell begåvning.

På 1890-talet utvecklades verksamheten vid maskinfabriken, inte minst vad gäller dieseltillverkningen. Man började också tillverka värmeapparater för oljeeldning, en uppvärmningsform som vid denna tid började vinna terräng i Ryssland. Verksamheten vidgades också genom att svenska företag som etablerade sig i Ryssland gärna drog nytta av Nobels goda namn. Till dessa hörde AB Separator, som för försäljningen av mjölkseparatorer i Ryssland gick ihop med nobelarna i ett särskilt bolag, Alfa-Nobel.

Det var Immanuel Nobel som lagt grunden till familjen Nobels verksamhet i Ryssland, men den förste som kom att spela en aktiv roll i det ryska samhälls- och näringslivet var Ludvig; med honom och hans generation upphörde nobelarna att vara en invandrad svensk familj och blev i stället en rysk industridynasti – om än med stark svensk förankring.

Ludvig Nobel visade från första början prov på sin förmåga att analysera inte bara den egna verksamhetens problem utan också de övergripande frågor som den unga industrinationen Ryssland stod inför. Han insåg till exempel tidigt vikten av en samverkan mellan vetenskap och industri och stödde aktivt grundandet av Kejsarliga Ryska Tekniska Föreningen 1866. Bland instiftarna fanns bara två industrimän, varav den ene var Ludvig Nobel. Så småningom skulle dock också ryska företagare sätta en ära att i vara medlemmar.

Att Ludvig Nobel fanns med bland grundarna var ingen tillfällighet. Redan 1859 hade han i en artikel framhållit det svenska Järnkontoret som ett utmärkt exempel på samarbete mellan vetenskapsmän och industriidkare.

Ett av de problem som Nobel pekade på i artikeln var bristen på utbildad arbetskraft: "Huvudparten av förmännen är tyskar, svenskar och finländare", men det "finns inte en ryss så långt ögat når". Livegenskapen var ännu kvar och var ett avgörande utvecklingshinder, eftersom det är "just inom denna samhällsgrupp som vi skall söka våra förmän. ... Vi skall inrätta skolor och ge våra unga pojkar grundläggande undervisning."

Ett annat problem på ryska arbetsplatser var dryckenskapen, som många såg som roten till allt ont. Men Ludvig Nobel vände på resonerandet och såg i stället de dåliga arbetsvillkoren som orsak till fylleriet. Det var dylika insikter som låg bakom det målmedvetna och för sin tid oerhört framsynta sociala reformarbete som Ludvig Nobel genomförde inom alla grenar av bolagets verksamhet. Genom att förbättra arbetarnas och tjänstemännens villkor utvecklades Nobelbolagen efter hand till rena mönsterarbetsplatserna. Både i Baku och i Petersburg

Fortsättning nästa sida

Fortsättning från föregående sida

inrättades skolor, sjukhus, bibliotek och bostadshus åt de anställda, och när bolaget 1896 för tredje gången tilldelades en kejsarlig hedersutmärkelse apostroferades särskilt företagsledningens omtanke och omsorg om de anställda.

Att det låg ekonomisk beräkning bakom reformerna går naturligtvis inte att bortse från. Men det går heller inte att förneka att nobelarna hade en attityd till arbetskraften som var ovanligt progressiv för sin tid. Och man fick tillbaka satsat kapital i form av arbetarnas lojalitet: under revolutionsdagarna 1905, då Petersburgs arbetare strejkade, stod Nobels fabriker inte stilla en enda dag.

Ifråga om utbildning av tjänstemän och arbetare kom Bröderna Nobel att inta en ledande ställning, inte minst i Petersburg. År 1901 uppfördes till exempel en skola för de anställdas barn som lydde under Tekniska Föreningen och var inordnat i det allmänna ryska skolsystemet. Tio år senare studerade 192 elever här.

En särställning inom folkbildningsverksamheten innehade Nobels "Folkets hus", som invigdes samma år. Här fanns två stora hörsalar och ett bibliotek med nära 3 000 böcker och drygt 700 låntagare.

På "Folkets hus" hölls populärvetenskapliga föredrag i rysk historia, naturvetenskapliga och tekniska ämnen. Men regimen såg dolda fiender överallt och efter de politiska oroligheterna 1905 kom "Folkets hus" alltmer att förvandlas till en privat klubb för sällskapsändamål; Emanuel Nobel ville helt enkelt inte stöta sig med myndigheterna. Under första världskriget återfick klubben dock något av sin tänkta humanitära funktion, då den på familjen Nobels bekostnad inreddes till krigslasarett.

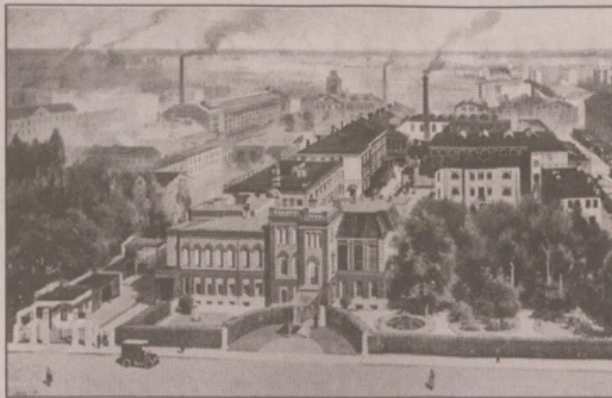
Ludvig Nobel bidrog med stora penningssummor till utvecklingen av rysk industri och vetenskap och uppskattningen lät inte vänta på sig: 1880 blev han föremål för nådig uppvaktning genom storfurst Konstantin Nikolajevitj, Tekniska Föreningens höge beskyddare, för sitt arbete för och stöd åt Föreningens skolor; 1884 valdes han

till hedersledamot i Föreningens ständiga kommission för teknisk utbildning; och av Högre Tekniska Institutet förlänades han titeln teknisk ingenjör.

Donationerna till olika forsknings- och välgörenhetsändamål fortsatte också under Emanuels tid som familjens överhuvud. Till de institutioner som under åren fick stöd från familjen hörde Institutet för experimentell medicin, Kommittén för främjande av ungdomens fysiska och andliga fostran, Nikolaj II:s handelsgymnasium, Skandinaviska Välgörenhetsföreningen, Hemmet för tillsyn och utbildning av fattiga barn i Sankt Petersburg, Första yrkesskolan för kvinnor och Föreningen för främjande av hantverksutbildning.

I första hand riktade sig nobelarnas intresse mot forskning inom områden med anknytning till deras egen näringsverksamhet, den mekaniska industrin och oljeutvinningen. Men både Ludvig och Emanuel Nobel stödde också andra vetenskapsgrenar. Ludvig bidrog till exempel under många år anonymt till en utredning om metersystemets införande i Ryssland, och Emanuel finansierade Oskar Backlunds forskning kring Enckes komet vid Pulkovo-observatoriet. Han skänkte ett sk Repsoldinstrument "för fotografisk mätning av stjärnhimlen" till observatoriet och avsatte 3 000 rubel för kalkylen av kometbanan. Det var huvudsakligen arbetet med Enckes komet som skänkte Oskar Backlund hans internationella ryktbarhet som astronom.

Precis som fadern blev Emanuel Nobel föremål för den ryska regeringens uppskattning. Han uppmanades personligen av tsar Alexander III att övergå till ryskt undersåtskap, en befallning som han givetvis hörsammade (han tog tillbaka sitt svenska medborgarskap 1923, efter återkomsten till Sverige), och på femtioårsdagen 1909 upphöjdes han genom ett specialdekret till rang av verkligt statsråd "för utomordentliga gärningar till vetenskapens och folkbildningens fromma". Emanuel Nobel hade då donerat

Industriimperium. Maskinfabriken Ludvig Nobel i Petersburg med familjeresidenset i förgrunden.

hundratusentals rubel till forskning och välgörande ändamål.

EN ANNAN FAMILJEMEDLEM som utmärkte sig i välgörenhets- och forskningssammanhang var Marta Nobel, Ludvigs dotter och Emanuels halvsysster. Hon var född 1881, studerade medicin vid Medicinska institutet för kvinnor i Petersburg 1902–1909, blev legitimerad läkare samma år och arbetade sedan som kirurg. Under många år var hon också läkare vid svenska församlingens flick- och gossasyster.

År 1912 lät Marta Nobel för egna medel uppföra en kirurgisk klinik med femtio sängplatser, poliklinik, röntgen m m, som hon donerade till Medicinska institutet för kvinnor, där hon också arbetade som röntgenläkare. Också andra medlemmar av familjen bidrog till bygget: Ludvigs änka Edla Nobel skänkte linneförrådet, Emanuel järnstaketet längs gatan, Rolf hissen, Emil de förnicklade sängarna och Gösta inredningen till studenternas laboratorium.

Efter Ludvig Nobels död 1888, som uppmärksammades i hela den ryska pressen, inrättades stipendiefonder i hans namn vid ett flertal olika institutioner och skolor. Styrelsen för Bröderna Nobel beslöt också att instifta ett vetenskapligt pris med medalj till Ludvig Nobels

minne som skulle gå till den som skrivit den bästa tekniska uppsatsen eller gjort den bästa upptäckten eller uppfinningen under den senaste femårsperioden. Priset utdelades av Tekniska Föreningens råd på Ludvig Nobels dödsdag den 31 mars. Den första prisutdelningen ägde rum 1896 och priset utdelades ytterligare två gånger. I priskommittén ingick prominenta vetenskapsmän som kemisten Dmitrij Mendelejev.

DET FÖRSTA NOBELPRISET instiftades med andra ord inte av Alfred Nobel utan av hans brorson Emanuel, till minne av fadern. Det skedde medan Alfred levde och givetvis med dennes vetskap. Om priset till Ludvig Nobels minne hade någon direkt inverkan på Alfred Nobels beslut är svårt att veta, men att familjens allmänna donationsvilja hade det torde stå utom allt tvivel; Alfred följde helt enkelt en gammal familjetradition. Samma tankar vägde förmodligen tungt också när Emanuel övertygade övriga familjemedlemmar att inte bestrida Alfred Nobels testamente utan låta pengarna användas enligt den avlidnes vilja.

Alfred Nobel besökte bara Petersburg en gång efter hemresan, år 1883. Men han var stor aktieägare i naftabolaget, och det är en poäng i sammanhanget att de ryska oljeaktierna utgjorde den största enskilda posten av Alfred Nobels efterlämnade tillgångar, 7,5 av 33 miljoner. Också Alfred Nobels pris möjliggjordes med andra ord till stor del tack vare familjens verksamhet i Ryssland.

Bengt Jangfeldt

Bengt Jangfeldt är docent i slaviska språk. Hans senaste bok är en kommenterad utgåva av Roman Jakobsons memoarer, "My Futurist Years", New York 1997.